

УДК 130.2:316.64+792.03(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2021.24.16>

НАЦІЄТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ: КОРИФЕЇ В СУСПІЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ

Казмірчук Олег,

викладач суспільних дисциплін,
завідувач відділення «Початкова освіта»

КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради

Курчаба Олександр,

викладач суспільних дисциплін

КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради

Єрко Галина,

викладачка суспільних дисциплін,

голова циклової комісії суспільних та художньо-мистецьких дисциплін
КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради

У статті зроблена спроба проаналізувати потенціал історичної пам'яті про театр корифеїв у контексті утвердження цінностей та ідеалів української нації у XXI столітті. Зауважено на потребі збереження та популяризації кращих зразків культурної спадщини України з огляду на глобалізаційні процеси та їх виклики.

Розглянуто три напрями, за якими доцільно здійснювати повернення в національну пам'ять здобутків корифеїв. У першому напрямі, науковому, охарактеризовано основні академічні опрацювання цієї тематики за останнє десятиріччя – численні публікації та монографії, зокрема дослідження українського вченого-літературознавця А. Новикова про засновника нового українського театру М. Кропивницького. Другий напрям – художньо-літературний – висвітлює характерні форми й жанри образної інтерпретації життя і діяльності митців українського театру кінця XIX століття. Зосереджено увагу на сучасних підходах – появі «літератури факту» як методу письменства про добре відомий факт, що показаний у новому авторському висвітленні. Серед таких поодиноких зразків наголошено на роботах лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка Г. Гусейнова – «Господні зерна» та «Незаймані сніги». Третій напрям – кінематографія – окреслено як перспективний та потрібний канал популяризації спадщини корифеїв, однак поки не розроблений. З'ясовано актуальність кінематографічного відображення мистецької тематики, зокрема про родину Тобілевичів, яка дала Україні знаних театральних діячів, про творчий дует і сімейну пару М. Садовського і М. Заньковецької, про батька нового українського театру М. Кропивницького.

Визначено загальноосвітній, виховний та об'єднавчий потенціал спадщини корифеїв у кристалізації ціннісних орієнтирів української нації.

Ключові слова: театр корифеїв, історична пам'ять, нація, суспільна свідомість, М. Кропивницький, М. Садовський, М. Заньковецька, Г. Гусейнов.

Kazmirchuk Oleh, Kurchaba Oleksandr, Yerko Halyna. Nation-building potential of historical memory: coryphaeus in the public consciousness of Ukrainians

The article attempts to analyze the potential of the historical memory of the theater of coryphaeus in the context of affirming the values and ideals of the Ukrainian nation in the XXI century. The need to preserve and promote the best examples of Ukraine's cultural heritage in view of globalization processes and their challenges was noted.

There are three areas in which it is advisable to return to the national memory of the achievements of coryphaeus. The first – scientific – describes the main academic studies of this topic over the past decade – numerous publications and monographs, including large-scale studies of Ukrainian literary critic A. Novikov on the founder of the new Ukrainian theater M. Kropivnytsky. The second direction – artistic and literary – covers the characteristic forms and genres of figurative interpretation of the life and work of artists of the Ukrainian theater of the late XIX century. The focus is on modern approaches – the emergence of “literature of fact” as a method of writing about a well-known fact, which is shown in the new author's coverage. Among such single examples, the works of the laureate of the Taras Shevchenko National Prize of Ukraine H. Huseynov – “Divine Grains” and “Untouched Snows” are emphasized. The third direction – cinematography – is outlined as a promising and necessary channel for popularizing the heritage of coryphaeus, but has not yet been developed. The urgency of the cinematographic reflection of artistic themes, in particular about the Tobilevych family, which gave Ukraine famous theatrical figures, about the creative duet and married couple M. Sadovsky and M. Zankovetskaya, about the father of the new Ukrainian theater M. Kropivnytsky.

The general, educational and unifying potential of the heritage of coryphaeus in the crystallization of the values of the Ukrainian nation is determined.

Key words: theater of coryphaeus, historical memory, nation, public consciousness, M. Kropivnytsky, M. Sadovsky, M. Zankovetska, H. Huseynov.

Постановка проблеми. Питання наповнення національної пам'яті актуалізувалося наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років, коли набрав обертів суспільний рух за відновлення української незалежності. Серед об'єктивних і суб'єктивних націєтворчих чинників у той період чільне місце посідала історико-культурна спадщина, її збереження та популяризація. За три десятиліття в незалежній Україні, здавалось би, досить утвердились елементи історичної пам'яті, похитнути які у свідомості українців складно. Проте глобалізація та пов'язані з нею виклики, несучи в собі ідеї інтеграційної налаштованості, можливості приєднання до загального інформаційного простору, спричиняють уніфікацію історії, відстороняють її від реального впливу на культуру, історичну пам'ять зокрема. Як зауважує Н. Барановська, важливою протиположністю глобалізаційним процесам, що містять загрозу інформаційній складовій частині безпеки України, може стати відродження інтересу суспільства до національної історико-культурної спадщини як цінного інтелектуального надбання української нації, впливового засобу національної самоідентифікації, формування об'єктивної історичної пам'яті та потужного консолідаційного чинника громадянства [1, с. 8].

Цю позицію поділяє і Н. Соломаха. На її думку, українська культура переживає суперечливий і відповідальний період переосмислення національних здобутків минулих епох. Після розпаду СРСР і здобуття Україною незалежності перед митцями відкрився широкий простір, що в попередні десятиліття був закритий «залізною завісою». Стали доступними надбання європейського і світового мистецтва. Українські діячі висувують ідею інтеграції українського мистецтва в культурний процес Європи, дедалі частіше звертаються у своїй діяльності до традицій, різних жанрів і видів зарубіжного мистецтва. Цю ідею вони вважають запорукою знаходження власного місця в європейській спільноті. Водночас стає зрозумілим, що взаємодія із зарубіжним мистецьким досвідом не можлива без національного культурного самоусвідомлення [15].

Феноменальним явищем української історії та культури, духовного світу вважаємо театр корифеїв, активна присутність якого в національній свідомості вкрай необхідна. Подбати про це – завдання сучасного покоління. Звідси й **мета дослідження** – проаналізувати шляхи, якими відбувається або має відбуватися повернення в національну пам'ять феномена корифеїв.

Виклад основного матеріалу. Дослідники одноголосні в тому, що з 1880-х років український театр набрав дійсно виразних суспільно-громадських функцій, сприяючи піднесенню національної свідомості народу [5, с. 58]. Що ж до реалій третього десятиліття XXI століття, то М. Захаревич – директор Національного академічного драматичного театру ім. І. Франка – переконаний, що театр має допомагати державі виховувати громадянина, який сприятиме її демократичному розвитку, а та своєю чергою має подбати про злагоджене функціонування театру – співтворця високої моралі [18, с. 5, 9].

Виховання громадянина, котрий сприйматиме себе як частинку нації і ставитиме патріотизм серед пріоритетів, можливе за умов наповнення театрального простору автентичною українською тематикою. Безперечно, з цим найбільш ефективно впораються кращі здобутки корифеїв. Однак не можемо проігнорувати результати розвідки В. Шпаковської, котра, розглянувши українські музично-драматичні вистави кінця XX – початку XXI ст. у колективній праці «Нариси з історії театрального мистецтва України XX ст.», дійшла висновку, що традиції театру корифеїв не знаходять продовження в сучасних постановках [21]. З огляду на це проблема повернення в національну пам'ять досягнень М. Кропивницького та його команди видається вагомим.

Опрацювавши аналітичний доробок із цього питання, можемо виокремити три напрями, за якими, на нашу думку, можна оптимально розкрити націєтворчий потенціал корифейства.

Перший із них – *науковий*. Ключовий аспект – створення наукового осердя з вивчення театру корифеїв як історико-культурно-мистецького явища. У цьому центрі з позицій сучасного світобачення та сучасної методології має плануватися тематика наукових досліджень. Саме він має збирати наукові сили з усієї України і з-за кордону – координувати дослідницьку роботу, заохочувати її організацією періодичних наукових конференцій. Досі такі конференції мали переважно літературознавче спрямування, натомість необхідно здійснювати комплексний підхід, який би дав змогу цілісно, науково осмислювати театр корифеїв.

Окрема грань – сприймання корифеїв тогочасним суспільством, ствердження ними українськості. Надзвичайно важливим є наукове осмислення діячів театру корифеїв як особистостей. І тут необхідні особливі підходи і особливі мірки, бо провідні творці театру корифеїв є митцями з добре виявленими ознаками геніальності. Власне їхня геніальна обдарованість була головним чинником, який повернув їх до національного і закоринив у ньому [14].

Проаналізувавши рівень охоплення цих питань науковою спільнотою незалежної України, зокрема крайнього десятиріччя, можемо констатувати, що напрацювання присутні. Потужним є доробок

дослідника А. Новикова, котрий у численних статтях і монографіях вивчає знаковий етап національної драматургії і театру наприкінці XIX століття, прослідковує родовід М. Кропивницького, висвітлює його життя і творчість [9–12]. Самобутнім є дослідження про оригінальну спадщину письменника, яка окреслюється в аспекті співвіднесення з українською класичною та світовою літературами, невтомної боротьби драматурга за національне відродження України [13].

Одноименний доробок Р. Коломійця містить особисті і професійні моменти з життя видатного митця, а також розкриває його роль у духовному розвитку нації [7]. Н. Топська розповідає про М. Кропивницького як про композитора, музиканта, поета, актора і, що найцінніше, приклад громадянського подвигу й самовідданого служіння національному культурному відродженню [17]. В. Шурапов окреслює явище наступності, за якого справу корифеїв продовжили учні, як порятунок від морального і фізичного знищення [22]. В. Харитонова у своєму доробку розглядає творчість корифеїв крізь призму формування професійного українського театру як синкретичного мистецтва [19]. Регіональний зріз впливу театру Кропивницького на культурне життя здійснює Н. Крижановська [8].

Другий напрям – *художньо-літературний*. Спроби образної інтерпретації життя і діяльності корифеїв вже відомі, і, як правило, вони мають характер художньо-документальної прози, а в основі таких творів – факти, зазвичай відомі широкому загалу. У цьому контексті варто виділити документальний роман Ю. Хорунжого «Садовський садить сад – з Марією і без» [20]. Через опрацьовані автором архівні матеріали висвітлено стосунки Садовського з багатьма відомими політичними і культурними діячами, колегами по сцені – чоловіками і жінками, упродовж півстоліття, зокрема, драматичні, із зіркою української сцени М. Заньковецькою. Читач дізнається про маловідомі, навіть театрознавцям, еміграційний (1920–1926 роки) і останній, після повернення, київський періоди життя і творчості великого митця і патріота. Описано бурхливе життя героя, насичене мистецькими і громадськими зверненнями, починаючи від російсько-турецької війни 1877–1878 років, в якій він брав участь та отримав нагороду за хоробрість, і як продовження – боротьба за права українського слова і театру в умовах їх заборони з боку російського царату та ідеологічних викривлень у часи більшовизму.

Художня інтерпретація життєвого та творчого шляху М. Заньковецької знаходить продовження в оповіданні С. Горбань «Зірка та лев, або лицедійка», що з'явилося 2018 року [2]. Це історія сильної жінки, яка наважується кинути виклик обставинам, суспільним нормам. Героїня наполегливо та відчайдушно бореться за своє право бути успішною, залишаючись при цьому звичайною жінкою. Що цікаво, Львів у збірці – не лише тло, на якому відбуваються всі драматичні історичні події, а й повноцінний ретранслятор тогочасного духу епохи.

Академік Г. Ключок окремим художнім засобом укорінення театру корифеїв у суспільній свідомості називає «літературу факту» [6]. Йдеться про метод писання про добре відомий факт, що показаний у новому авторському освітленні і перебуває в переплетенні з іншими по-новому осмисленими і відповідно висвітленими фактами, таким чином твориться образний світ, наділений художньою сутністю. Такий підхід до образно-літературного висвітлення тематики корифейства демонструє праця письменника, журналіста, краєзнавця, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка – Г. Гусейнова – під назвою «Господні зерна» [3]. Назва багатотомника є одним із чинників творення підтекстових смислів. Загалом відома біблійна притча про сіяча, що розсипав зерна. Вони посходили по-різному: одні впали в добре підготовлений поживний ґрунт, зійшли і дали життя рослинам; інші зійшли погано або зовсім не проросли, бо їм випала недоля впасти в неродючу землю. Зерна – то слова Господні, які по-різному сприймаються різними людьми. Читач, сприймаючи текст, вирішує для себе, що то – Господні зерна, хто їх сів, на який ґрунт вони потрапили, як і якими рослинами проросли...

«Господні зерна» – це портрети постатей доби, численні історії та колізії. У тексті поняття «доля» є знаковим. Автор зазначає, що в дослідженні «знову все переплелось, перев'язалося, й виходить, що це не єдиний сюжет», а діалоги різних доль та життєвих реалій, серед яких і особистість М. Кропивницького.

Інша робота Г. Гусейнова «Слідами Марка Кропивницького», що міститься в другому томі його документальних повістей «Незаймані сніги: п'ятнадцять мандрівних історій», демонструє особливий підхід до художнього висвітлення феномена театру корифеїв [4]. Письменник, що наділений винятковим талантом «літературного слідчого», до деталей зібрав усе, що нині ще можна зібрати з тих залишок пам'яті про видатного митця. Автор здійснив спробу побачити особистість видатного українця з відстані часу. Спрацювала потужна оптика, назвемо її оптикою рідкісного таланту письменника – розглядати минуле в сучасному, а в сучасному – минуле.

Йдучи «слідами Кропивницького», відвідуючи села та містечка, де проходили його нелегкі дитячі роки, шукаючи одеські адреси, де зупинявся Марко Лукич, перебуваючи на гастролях у цьому місті,

опрацювавши чисельні листи, мемуари, письменник зумів кожного максимально наблизити до особистості видатного митця. «Література факту» у виконанні Г. Гусейнова – це література особливо сконструйованої оптики, яка, наближаючи до нас минуле, володіє ще й особливо цінною здатністю навіювати нам смисли, що за своєю природою є підтекстовими. Саме завдяки цим смислам «література факту» набуває статусу літератури високої художності [16].

Третій напрям – *кінематографія*. Про нього під сучасну пору пишемо як про умовний і водночас потрібний канал популяризації спадщини корифеїв, адже поки він не розроблений. На екранах з'явилися би непересічні сюжети, здатні замінити картини російського виробництва, що формують собою комплекс меншовартості серед українців. Необхідною та успішною видається перспектива кінематографічного відображення долі родини Тобілевичів, яка дала Україні театральних діячів – трьох братів і сестру: Івана Карпенка-Карого, Миколу Садовського, Панаса Саксаганського і Марію Садовську-Барілотті. Пізнавальною для українського глядача стане сага про творчий дует і сімейну пару – Миколу Садовського і Марію Заньковецьку, про засновника нового українського театру Марка Кропивницького.

Ця тематика – це матеріал, багатий на глибинні сенси, серед яких провідними є любов до свого народу та прагнення служити йому, попри всі несприятливі обставини. Йдеться про вічні цінності, без яких неможливе оздоровлення і формування нації, яка не повністю позбулася посттоталітарного нашарування.

Висновки. Історична пам'ять є фундаментом національної ідентичності. Вона забезпечує здатність українства формувати уявлення про історію та своє місце в ній. Інтерес до минулого стимулює відродження історичної пам'яті народу, а історичні аналогії можуть показати оптимальний варіант розвитку суспільства, убезпечити від повторення помилок, невинуватих рішень.

Міцною основою для створення єдиної моделі історичної пам'яті є збереження, вивчення та осмислення нематеріальної спадщини. З огляду на значний загальноосвітній, виховний і об'єднавчий потенціал, ця спадщина стає важливою складовою частиною національної безпеки України, а тому її виявлення, дослідження, захист і популяризація – завдання для держави.

Насамкінець наголосимо на тому, чому саме феномен українського театру, зокрема кінця XIX століття, має знайти окрему нішу в національній свідомості українців. Погодьмося, вже століттями пишуться п'єси, ставляться вистави, приходять глядач, а це означає, що театр – це справді важливе для людини й індивідуальне для кожного. Щоби зберегти самобутність українського театру, не допустити тотального насадження віянь інших культур, варто дати друге життя творчості корифеїв, що можна розпочати з гідного пошанування їхньої спадщини в науковій, літературній, кінематографічній площині, розглянутих у статті.

Література:

1. Барановська Н.М. Національна історико-культурна спадщина в системі історичної пам'яті та викликів сучасної глобалізації. *Historical and Cultural Studies*. 2016. № 1. С. 7–12.
2. Горбань С. Зірка та лев, або Лицедійка. *Львів. Пані. Панянки: збірка / упор., авт. передм. Н. Нікалео*. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2018. С. 42–89.
3. Гусейнов Г. Господні зерна: художньо-документальний життєпис у 8 кн. Кривий Ріг : Видав. дім, 2000–2004.
4. Гусейнов Г. Незаймані сніги: п'ятнадцять мандрівних історій. Документальні повісті: в 3-х кн. Дніпропетровськ : АртПрес. Кн. 2. 2010. 559 с.
5. Дубовик С. Український професійний театр кінця XIX – початку XX століть. *Огляди джерел та документальні нариси*. 2018. № 2-3. С. 52–61.
6. Клочек Г. Про «стратегію і тактику» актуалізації в сучасній українській суспільній свідомості феномена театру корифеїв як важливого націєтворчого чинника. *Українська мова і література в школі*. 2010. № 7. С. 36–38.
7. Коломієць Р. Марко Кропивницький. Харків : Фоліо, 2018. 128 с.
8. Крижановська Н. Феномен «Театру корифеїв» в культурному житті Південноукраїнського регіону. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. Сухомлинського*. Сер.: Іст. науки. 2013. Вип. 3.35. С. 99–105.
9. Новиков А. «...Він вважав себе дворянином»: з історії роду Марка Кропивницького. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність: збірник наукових праць*. 2017. № 10. С. 177–188.
10. Новиков А. Драматургія Марка Кропивницького: образи і прообрази. *Історико-літературний журнал*. 2010. № 18. С. 210–218.
11. Новиков А. Український театр і драматургія: від найдавніших часів до початку XX ст. : монографія. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2015. 412 с.
12. Новиков А. Учитель корифеїв: життя Марка Кропивницького. Харків : ХІФТ, 2019. 248 с.
13. Новиков А. Художній універсум Марка Кропивницького : монографія. Харків : Майдан, 2006. 352 с.
14. Печерська Н. Театр корифеїв VS Російська імперія: як українські митці рубали шупальця національній амнезії. *Інститут Просвіти*. 2019. 29 березня. URL: <https://iprosvita.com/teatr-koryfeiv-vs-rosijska-imperija-iak-ukrainski-myttsi-rubaly-shchupaltsia-natsionalnoi-amnezii/>

15. Соломаха Н. Традиції театру корифеїв і сучасне театральне мистецтво України. *XIV Міжнародна наукова інтернет-конференція «Advanced technologies of science and education»*. URL: <http://intkonf.org/solomaha-n-l-traditsiyi-teatru-korifyeiv-i-suchasne-teatralne-mistetstvo-ukrayini/>
16. Театр корифеїв та національна пам'ять: проблеми і перспективи. *Театр корифеїв*: блог. 2014. 28 квітня. URL: <http://yuzik15.blogspot.com>
17. Топська Н. Батько українського театру. Київ : Книжкова база «Альфа», 2017. 64 с.
18. Український театр в умовах сучасних соціальних та естетичних викликів (оглядова довідка) / Міністерство культури України, Національна парламентська бібліотека України, Інформаційний центр із питань культури та мистецтва. 2016. Вип. 9/4. 36 с. URL: https://nlu.org.ua/storage/files/Infocentr/Tematch_ogliadi/2016/Teatr16.pdf
19. Харитонova В. Музична творчість М.Л. Кропивницького – важлива складова формування професійного українського театру як синкретичного мистецтва. *Культура України : науковий збірник*. 2015. № 51. С. 128–134.
20. Хорунжий Ю.М. Садовський садить сад – з Марією і без: роман. Київ : Фенікс, 2005. 392 с.
21. Шпаковська В. Основні тенденції розвитку жанрів українського музично-драматичного театру кінця ХХ – початку ХХІ століття. *Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття* / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України; Редкол.: В. Сидоренко (голова) та ін. Київ : Інтертехнологія, 2006. С. 827–866.
22. Шурапов В. Марко Кропивницький та його спадкоємці : історичний нарис. Кіровоград : КОД, 2010. 391 с.